

Bezoek aan een eerste leerjaar (groep 3) in een vrijeschool (steinerschool).
November, enkele dagen na het Sint-Maartenfeest

Voraf

In dit verslag stel ik, aanvullend op mijn observatie, vragen (groen) en formuleer ik opmerkingen (blauw).

De vragen en de opmerkingen zijn genummerd. Dit dient enkel en alleen om bij de bespreking van dit verslag snel naar de betreffende vraag of opmerking te kunnen gaan.

L in de tekst = leerkracht.

Beeld van de leerkracht

(Alleen bestemd voor de leerkracht).

Het klaslokaal

Het is zeer licht in de klas dankzij hoge ramen. 's Middags scheen de zon getemperd naar binnen wat een mooie sfeer creëerde. De vensters geven uit op een tuin met bomen en een schooltuin met struiken, een kleine heuvel, een verhard en overdekt gedeelte.

Het is een zeer ruime klas; de vloeren en de wanden zijn afgewerkt met licht hout.

Er zijn voldoende verlichtingselementen.

Op de vensterbanken staan enkele papieren lantaarntjes. Vooraan in de klas ligt er een klokkenspel (merk Sonor) dat regelmatig gebruikt wordt. Er ligt ook een choroifluit, maar die kwam niet aan bod.

Vraag 01: Spelen de kinderen op blokfluiten of choroifluiten?

Opmerking 01: Er werd vandaag niet gemusiceerd (op instrumenten gespeeld) door de kinderen (misschien wel bij de muziekleerkracht, maar toen was ik niet in de klas).

Vraag 02: Wanneer beginnen de kinderen met blokfluit/choroifluit?

Er staan enkele planten in de klas.

Vooraan tussen het venster en het bord is er een kleine seizoenentafel in herfst sfeer.

Opmerking 02: Tijdens mijn bezoek was er geen aandacht voor de seizoenentafel.

Vraag 03: Hoe gaat L om met de seizoenentafel? Hebben de kinderen belangstelling voor de seizoenentafel? Werken de kinderen eraan mee?

Vooraan in de klas hangt een bord.

Enkele mooi verzorgde bordtekeningen: op de linkerflap een tekening over een sprookje, op het middengedeelte een reeks letters in kapitalen met bijpassende tekening, op de rechterflap onder andere een leeg kader dat bij het vormtekenen zal gebruikt worden. Bovenaan de rand van het centrale bord staat het alfabet in kapitalen en op de rechterflap bovenaan staan de Arabische cijfers van 0 tot en met 9. Het oppervlak van het bord is zeer glad.

Vraag 04: Kan het oppervlak van het bord nog aangepast worden (ruwer gemaakt worden door de fabrikant)?

De tafels zijn laag, op hoogte van de eersteklassers – twee kinderen per tafel – en staan klassiek frontaal opgesteld in drie rijen. De tafel van de leerkracht staat onmiddellijk achter de tafels van de kinderen. Nog verder achteraan in de klas staat een tafel dicht bij de deur. Tussen deze tafel en de deur staat een kist gevuld met schapenvachten.

Observatie, opmerkingen en vragen

- 08.00 Vóór de aanvang van de les is L in de klas. De kinderen spelen op het schoolplein.
- 08.15 L gaat naar buiten en begint op te ruimen. Hij vraagt enkele kinderen om te helpen. Twee meisjes gaan in op zijn vraag. De jongens spelen.

- 08.20 De kinderen komen bij de voordeur en vormen een rij per twee.

Vraag 06: Waarom een rij maken?

Opmerking 03: L vraagt de kinderen om klaar te staan bij de deur; hij gebruikt geen bel.

Vraag 07: Waarom geen schoolbel?

De kinderen gaan naar binnen en kleden zich om in de gang. Ieder kind heeft een kapstok met naam. Er zijn vakken om de schoenen op te bergen.

De kinderen gaan na het omkleden en het aantrekken van pantoffels in de klas.

Enkele kinderen spelen met de sjoelbak

Drie kinderen spelen *vier op een rij*

Andere kinderen zitten op hun plaats en tekenen.

Vraag 08: De school begint om 8.25 uur. Waarom begint de les niet onmiddellijk?

Vraag 09: Mogen de kinderen niet eerder in de klas (bijvoorbeeld bij aankomst op school)?

- 08.38 L speelt een melodietje op een klokkenspel. De kinderen ruimen op.

Opmerking 04: Klokkenspel: Mooie, heldere klank, zacht gespeeld. De melodie is pentatonisch, maar geen kwintenmuziek. De F- en de H/B-staven zijn verwijderd. Daardoor is alleen een pentatoniek met grondtoon C mogelijk.

Vraag 10: Waarom deze keuze van pentatoniek?

Vraag 11: Waarom uitsluitend pentatonische melodieën?

De kinderen ruimen goed op, al moet L even helpen.

- 08.40 Iedereen zit op zijn plaats. Het is zeer stil.

L geeft een korte inleiding en op zijn uitnodiging vertel ik iets over mezelf en waarom mijn leerlingen me 'meneer' noemen.

L maakt een opmerking over het gebruik van de aansprektitel meneer in plaats van meester.

Opmerking 05: meester is de titel die rechters in de rechtszaal gebruiken om advocaten aan te spreken. In het onderwijs bestaan er geen meesters. Ofwel is het meneer ofwel mevrouw of juffrouw, al dan niet gevolgd door – bij voorkeur – de familienaam.

- 08.45 L begint met de kalender, stelt vragen over dag en datum en wat er vandaag te gebeuren staat. Hij laat de namen van de dagen en de namen van de maanden oefenen, ook de volgorde van de dagen als: eergisteren, gisteren, vandaag, morgen, overmorgen. Enkele kinderen afzonderlijk zeggen na elkaar de zin: 'Vandaag is het maandag (*datum*)'. Dit wordt daarna nog klassikaal herhaald.

Opmerking 06: Een van de opmerkelijkste en meest begeisterende elementen van de steinerpedagogie waren de muzikale opmaat en de daaropvolgende herhalingsoefeningen (inclusief de ritmische oefeningen). Helaas zie ik nog zelden een steinerklas waar de dag op die manier begonnen wordt. Hier – en in vele andere steinerscholen – wordt de schooldag begonnen met een sterk op het intellect gerichte activiteit die mijns inziens beter in de herhalingsoefeningen past. Het gemoed aansprekende en enthousiasmerend muzikale element bij het begin van de dag ontbreekt.

Vraag 12: Waarom de dag met de kalender beginnen?

Vraag 13: Waarom het individueel en klassikaal spreken van de datum?

Vraag 14: Is het nodig om kinderen bij de aanvang van de eerste klas wél te trainen op het zeggen van dag en datum, maar niet te leren lezen, schrijven en rekenen? Waarom het ene wel en het andere niet?

Vraag 15: Is het niet beter om op dit moment in de eerste klas de uren en halve uren te oefenen?

08.50 De kinderen gaan op hun tafel staan.

De kinderen zeggen de dagen van de week met enkele snelle klappen tussen de namen van de dagen, en klappen extra op MAANDAG. Het omgekeerd opzeggen eindigt met het woord 'thuis'.

Hetzelfde gebeurt met de namen van de maanden en een extra klap op NOVEMBER.

Opmerking 07: De namen van de dagen en de maanden worden zelf niet ritmisch gesproken, maar het ritme zit in de drie kleine klapjes tussen de namen. Nochtans leent het opzeggen van dagen en maanden zich tot een sterk en mooi ritme, waarin ook aandachtsmomenten en ritmeversnellingen aan bod komen en waarbij het niet nodig is om korte klapjes tussendoor te voorzien.

Vraag 16: Waarom is deze ritmische herhalingsoefening zo kort?

Vraag 17: Waarom alleen de namen van dagen en maanden zo oefenen?

Vraag 18: Waarom eindigen met het woord 'thuis'?

08.52 L vertelt wat de kinderen vandaag gaan doen.

L heeft een houten balk meegebracht.

L zegt: We gaan de reeks getallen verderzetten

Daarna is het speeltijd

Dan is het vormtekenen, Frans en tot slot van de voormiddag een verhaal uit de heemkundeperiode die eerstdaags gaat beginnen.

Dan is het grote speeltijd

Dan komt de muziekleerkracht voor de muziekles

Tot slot is het handwerk.

Opmerking 08: L spreekt hierbij regelmatig over 'meester' in plaats van 'ik'.

Vraag 19: Is het nodig om bij aanvang van de schooldag nog eens het hele programma te overlopen? Is de dagindeling nog niet voldoende gekend?

Vraag 20: Waarom spreekt de leraar over zichzelf in de derde persoon?

08.55 L speelt een pentatonische melodie op het klokkenspel.

De kinderen staan achter hun stoel.

L en de kinderen zeggen de ochtendspreuk met gebaren.

Opmerking 09: in vele steinerscholen zag ik dat de kinderen de handen voor de borst gevouwen houden. Hier is dit ook, maar tijdens de spreuk maken L en de kinderen gebaren die op euritmische gebaren lijken.

Vraag 21: Waarom deze spreuk?

Vraag 22: Wat betekent dit: 'De geestemacht der ziel geeft handen, voeten kracht.'

Vraag 23: Wat betekent dit: 'In zonnelicht en -glans, verere ik, o God, de mensenkracht die Gij, in 't binnenst van mijn ziel.'? En 'Tot u, o Godesgeest, wil ik mij vragend wenden...' Wat is geest? Wat is ziel? Wat is God en Godesgeest? Wat is mensenkracht?

Vraag 24: Waarom de handen gevouwen voor de borst?

Vraag 25: Waarom de gebaren tijdens de spreuk?

Na de spreuk volgt onmiddellijk zang. L zet een Sint-Maartenslied in. De kinderen zingen zacht mee. L en de kinderen zingen het lied één keer met alle strofen.

Opmerking 10: Dit was een mooi moment: zonder onderbreking en zonder inleiding volgde op de spreuk het lied.

Opmerking 11: L zingt goed, een beetje hees en het lied mocht één of twee tonen hoger gezongen worden. Maar verder is het muzikaal oké.

Vraag 26: Waarom werd het lied slechts éénmaal gezongen?

Vraag 27: Waarom slechts één lied?

08.59 De kinderen staan op hun stoel.

De kinderen zingen het alfabet.

Opmerking 12: De versie die hier gezongen werd, wijkt af van andere versies, maar dat is geen probleem.

De kinderen zingen een tweede keer het alfabet, maar nu met een klap op de reeds gekende letters.

De kinderen staan op hun tafel.

De kinderen zingen een derde keer het alfabet maar nu met een stap op de reeds gekende letters.

Dan volgt een individuele oefening:

De kinderen staan op hun stoel.

L wijst een letter aan op het bord. Het aangeduide kind moet drie zaken doen:

1. Een woord vormen dat met die letter begint (het woord waarmee de letter werd aangebracht).

2. De letter uitspreken zoals in het alfabet (= de naam van de letter).

3. De letter laten klinken zoals ze in een woord gehoord wordt.

Bij 2 en 3 moeten de kinderen ook het gebaar maken: vinger aan de mond, vinger aan het oor.

Wie de drie zaken heeft gezegd mag gaan zitten.

Opmerking 13: Het is zeer goed dat de kinderen direct het onderscheid leren tussen de naam van de letter en de klank van de letter.

Opmerking 14: Zeer goed dat de oefening enkele keren herhaald werd.

Vraag 28: Waarom moeten ze het woord zeggen waarmee de letter aangebracht is en mogen ze geen ander woord zeggen?

Vraag 29: Waarom zijn er alleen medeklinkers aan bod gekomen?

Vraag 30: Wanneer worden de klinkers aangebracht?

Vraag 31: Er zijn op dit moment slechts 9 letters aangebracht. Wanneer komen de resterende 17 letters van het alfabet aan bod? Wanneer komen de combinaties CH, OE en EU, die toch zeer veel voorkomen in het Nederlands, aan bod?

Vraag 32: Is het zinvol om deze oefening te koppelen aan staan en zitten? Wie laatst aan de beurt komt moet lang op zijn/haar stoel blijven staan.

Vraag 33: Is het zinvol dat bij individuele vragen alle kinderen die niet aan de beurt zijn moeten wachten?

09.10 L deelt bladen uit. Toont hoe het blad in 4 gevouwen moet worden. De kinderen vouwen het blad. Dit doen ze op één na correct.

Letterdictee.

L vraagt om een kleurpotlood te nemen.

L zegt dat de kinderen de getekende letter met de hand moeten bedekken.

L dicteert: De ER die klinkt als RRRR.

De kinderen tekenen de kapitaal R en bedekken ze met de hand.

L: De EM die klinkt als MMM.

Als alle letters – er zijn er 9 gekend - opgetekend zijn zegt L: Neem een andere kleur.

Het letterdictee wordt herhaald, terwijl L de letters nu ook op het bord schrijft. De kinderen tekenen in de tweede kleur de letters onder de vorige letters.

Opmerking 15: Heel goed dat de kinderen zelf het blad moeten vouwen. Dit is een extra oefening fijne motoriek.

Opmerking 16: Goed dat de kinderen dit dictee met een kleurpotlood maken en niet met een waskrijt. Omdat het hier om het tekenen van letters gaat, is een kleurpotlood nog geschikt, maar metertijd kan dit beter met een schetspotlood gebeuren. Omdat kinderen hard moeten drukken op een kleurpotlood is dit niet zo gunstig om tot een mooi handschrift (gebonden schrift) te komen. Een schetspotlood (bijvoorbeeld HB) is daarvoor beter geschikt.

Opmerking 17: Het dictee met de correctie ervan duurde 10 minuten. Dit is meer dan 1 minuut per letter. Dit kan en mag sneller.

Opmerking 17 bis: Vragen om de letter te bedekken is niet erg sociaal. Het laat vermoeden dat kinderen niet mogen samenwerken en elkaar niet mogen helpen.

Opmerking 18: Van de 9 gekende medeklinkers zijn er 4 fricatieven: G, S, R en Z. Deze medeklinkers zijn uitermate geschikt om te gebruiken in syntheseoefeningen, de andere medeklinkers niet.

Opmerking 19: Een letterdictee is bijzonder geschikt om er auditieve analyse en visuele synthese aan te koppelen.

Vraag 34: Is er al geoefend op auditieve en visuele analyse en synthese?

09.20 De kinderen mogen drinken.

Opmerking 20: dit is een voorbeeld van de manier waarop L zijn klas organiseert.

Vraag 35: Is het nodig om het drinken klassikaal te organiseren?

09.21 Bewegingsoefeningen

L laat een parcours klaarzetten, met vandaag als nieuwigheid een evenwichtsbalk.

Opmerking 21: Dit is goed georganiseerd.

Opmerking 22: Goede oefeningen voor evenwicht en links-rechts-coördinatie.

Opmerking 23: Goede afwisseling van bewegingen: evenwicht, over hindernissen (stoelen) stappen, kruipen, knie-handcoördinatie.

Opmerking 24: Van 9.10 uur tot 9.20 uur hebben de kinderen stilgezeten. Deze bewegingsoefening komt dus nogal snel na de vorige bewegingsoefening. Een goede norm is om na een halfuur het stilzitten te onderbreken met bewegingsopdrachten.

Opmerking 25: het parcours duurde 10 minuten.

Opmerking 26: Men kan het schriftelijk werk ook zo organiseren dat de kinderen zoveel mogelijk in beweging komen tijdens het werk.

Opmerking 27: Ik zie in dit parcours een element dat overgenomen is uit *Klas in beweging van Martin Carle*. (Zie ook: <https://www.cielen.eu/bezoek-klas-in-beweging-2015.pdf>). Op zich is het positief, maar hoort dit niet beter thuis in de lessen L.O.? Beweging tijdens de gewone lessen zou ook een diepere inhoud moeten hebben: ritme, muzikaliteit, taal en wiskunde zouden er best in verweven worden.

09.31 Einde van de bewegingsoefening. L geeft nog een korte uitleg over de evenwichtsoefening: mooi rechtop lopen.

09.34 L speelt een pentatonische melodie op het klokkenspel.

09.35 L zegt: Schrijfhand en schrijfvinger in de lucht. Hij merkt op dat er twee kinderen linkshandig zijn.

L doet mee met de kinderen, maar gebruikt zijn linkerhand in plaats van zijn rechterhand.

Vraag 36: Is L linkshandig? Ik dacht het niet, aangezien ik hem even later zag tekenen met de rechterhand. Of heb ik dit niet goed gezien?

Opmerking 28: Als je als leerkracht meedoet met de kinderen, en je vraagt om de rechterhand omhoog te steken, dan moet je zelf ook de rechterhand omhoogsteken. Dus niet in spiegelbeeld voordoen, zoals in lerarenopleidingen nogal eens aangeraden wordt.

L wijst op het bord de cijfers aan en doet voor met welke beweging ze moeten geschreven worden. De kinderen doen mee met een vinger in de lucht.

Alle cijfers van 0 tot en met 9 komen aan bod en worden goed geoefend.

Opmerking 29: Eindelijk zie ik een leerkracht die dit intensief en goed oefent.

Vraag 37: Het cijfer 9 wordt op dezelfde manier geschreven als de kleine drukletter g, met een streepje rechtsboven het oog van de 9. Waarom?

Vraag 38: L begint bij de 8 bovenaan en gaat dan naar links enz. Hij gebruikt een ander startpunt dan meestal in Vlaanderen en Nederland gebruikt wordt. Waarom?

09.40 De kinderen krijgen een blad. Ze moeten daarop de 10 Arabische cijfers schrijven.

De kinderen nemen hun waskrijtjes (Stockmar) om de cijfers te schrijven.

L heeft op het bord een bolletje op elk cijfer gezet. Dat bolletje is het vertrekpunt. De kinderen nemen die bolletjes mee over op hun blad.

Opmerking 30: de kinderen hebben de juiste schrijfwijze goed geoefend en beginnen ook op hun blad met de juiste schrijfwijze. Als ze echter het cijfer dikker maken, gaan ze met het waskrijt in verschillende richtingen over het cijfer en houden ze geen rekening meer met de juiste schrijfwijze.

Vraag 39: Hoe geraken de kinderen weer van die bolletjes op de cijfers af?

Vraag 40: Waarom schrijven de kinderen de cijfers met een waskrijtje?

Vraag 41: De kinderen oefenen wél het schrijven van de Arabische cijfers, maar niet van de letters van het gebonden schrift. Waarom niet?

De kinderen die klaar zijn laten hun blad nakijken door L. Hij zit achteraan in de klas, ver genoeg van de kinderen die nog aan het werk zijn.

Opmerking 31: Dit is de meest geschikte plaats voor een leerkracht om kinderen individueel te ontvangen omdat hij daardoor het minst stoort.

L tekent een pentagram met 5 kleine straaltjes op de bladen die hij nagekeken heeft.

Opmerking 32: Dit is heel mooi.

Opmerking 33: L kan zeer snel pentagrammen tekenen.

Vraag 42: Waarom een pentagram?

Terwijl L de werkjes nakijkt ontstaat er meer en meer rumoer bij de kinderen die nog aan het werk zijn en bij de kinderen die moeten wachten.

Opmerking 34: Het is niet gunstig dat kinderen moeten wachten bij de leerkracht.

Opmerking 35: Het schrijven van 10 Arabische cijfers heeft 15 minuten geduurd. Dit kan en mag sneller.

09.55 L speelt een pentatonische melodie op het klokkenspel.

L legt uit wat er nu op de achterkant van het blad over het Romeinse cijfer XI moet komen.

Hij tekent dit voor op de rechterflap van het bord.

L bepaalt welke kleuren de kinderen moeten gebruiken: donkerrood en blauw.

L zegt dat wie klaar is op de achterkant van het blad, de tekening op de voorkant mag afwerken.

Op de achterkant komt dit:

- Links bovenaan het Romeinse cijfer XI.
- Rechts bovenaan het getal 11 met de Arabische cijfers.
- Links onderaan het woord ELF in kapitalen.
- Rechts onderaan: twee kaders. In de bovenste 10 stippen, in de onderste 1 stip.

De kinderen werken hieraan tot 10.12 uur. In totaal 17 minuten.

Vraag 43: Waarom bepaalt de leerkracht welke kleuren de kinderen moeten gebruiken?

Vraag 44: Waarom de Romeinse cijfers aanleren als ze verder niet gebruikt worden?

Vraag 45: Hanteert L een vast schema (vast getalbeeld) voor de stippen in de kaders?

Opmerking 36: 17 minuten om 4 kleine opdrachten te volbrengen is wel lang. Dit kan en mag sneller.

10.12 De kinderen mogen hun hapje (tussendoortje) nemen en eten.

Enkele kinderen wassen lijmpotten af achteraan in de klas.

Kinderen die klaar zijn met eten gaan naar de tuin.

Opmerking 37: Er is geen terugblik op de periodeles.

Opmerking 38: Er is geen vooruitblik op de periodeles van morgen.

Opmerking 39: De periodeles wordt niet afgesloten met een gezamenlijk moment.

PAUZE van +/- 10.15 uur tot 11.35 uur

11.35 De kinderen komen in de klas en maken een kring.

Lied + gebaren: *Hoofd, schouders, knie en teen*.

Onmiddellijk daarna in het Frans. Dit doen ze driemaal na elkaar, steeds sneller. De vierde keer traag.

Lied: 1-2-3-4-5-6-7 *violette*. Dit wordt vijfmaal gedaan.

Opmerking 40: Wachten tussen de herhalingen is niet nodig.

Opmerking 41: In een les Frans spreekt de leerkracht géén Nederlands; ook niet in de eerste klas.

Opmerking 42: De les Frans was zéér kort: amper 10 minuten.

Opmerking 43: Als inzet van een les Frans was dit zeer goed: er was zang en beweging. Hierna had het lesthema kunnen beginnen, gevolgd door zang, gedicht, tongbreker, verhaal enz.

11.45 De kinderen maken de kring groter.

L leidt de kring nu in een inwikkende spiraal, daarna uitwikkend en overgaand in een tweede inwikkende spiraal. Dan weer uitwikkend.

11.50 De kinderen zitten op hun plaats.

Een kind tekent op het bord hoe ze de spiraal gelopen hebben.

L tekent dit ook op het bord.

De kinderen krijgen een tekenblad.

L geeft op welke waskrijtjes de kinderen moeten nemen: lichtgroen en donkergroen.

De kinderen maken de tekening.

L deelt wasblokjes uit terwijl de kinderen tekenen: geel en groen waarmee de kinderen na het tekenen van de spiralen het blad moeten inkleuren.

Opmerking 44: Goede werkwijze: eerst lopen, dan tekenen.

Vraag 46: Is het lopen van de spiralen al eerder gebeurd?

Opmerking 45: Een tussenstap tussen lopen en tekenen is nuttig: één kind de spiralen laten lopen terwijl de anderen kijken. Zo enkele kinderen apart laten lopen. Dit kan best al dagen op voorhand gebeuren, zodat iedereen aan de beurt geweest is vóór de tekening gemaakt wordt. Het is ook nodig om vanuit het doen (het lopen) eerst tot afstand nemen te komen (beschouwen) en daarna te tekenen.

Vraag 47: Waarom bepaalt de leerkracht welke kleuren de kinderen moeten gebruiken?

Vraag 48: Waarom wordt een vormtekening met waskrijt getekend?

Vraag 49: Waarom moet het blad met wasblokjes ingekleurd worden?

Opmerking 46: Het is zeer zinvol om de kinderen de tekening eerst op een oefenblad (kladblad) te laten maken en pas daarna – nadat de leerkracht het oefenblad heeft gezien – op een goed tekenblad. Kinderen die er op het oefenblad niet in slagen de tekening min of meer correct te maken, krijgen de kans om nog één of twee keer op een oefenblad te tekenen. De tekening op het oefenblad is voor de leerkracht belangrijk: op basis van wat hij hier ziet, kan hij zijn pedagogische en didactische conclusies trekken. Het afgewerkte blad is belangrijk voor de kinderen.

Opmerking 47: Het is zinvol om de vormtekening enkele dagen op voorhand op het bord te zetten. Niet te groot en niet afgewerkt. Niet afgewerkt wil zeggen: de lijn niet volledig en niet in kleur afgewerkt.

Opmerking 48: Deze oefening had ook als symmetrieoefening gemaakt kunnen worden.

Vraag 50: Worden er in de eerste klas symmetrie- en spiegel oefeningen gegeven in de lessen vormtekenen?

Deze les vormtekenen duurde 30 minuten.

Opmerking 49: wettelijk gezien duurt een lesuur 50 minuten, maar mag opgedeeld worden in lessen van 25 minuten. Het is niet per se nodig om die wettelijke verplichting consequent op te volgen, maar het moet wel duidelijk zijn voor de kinderen. Dus elke les vormtekenen moet een exacte lengte hebben. Dit geldt ook voor alle andere lessen.

12.20 De kinderen zetten zich in een kring op schapenvachten.

L vertelt een verhaal over een boerderij met een kersenboom erbij. In die kersenboom ontdekt hij een kabouterhuis. L beschrijft dit kabouterhuis.

Dit verhaal is de inleiding op de heemkundeperiode.

Opmerking 50: Over de term heemkunde bestaan er in de steinerpedagogie enkele misverstanden.

1. Heemkunde gaat over plaatselijke gebruiken, plaatselijke geschiedenis, plaatselijke gebeurtenissen, plaatselijke personen, plaatselijke toestanden, plaatselijke monumenten en plaatselijke gebouwen. Heemkunde gaat niet over seizoenen, boerenleven (tenzij dit deel uitmaakt van de plaatselijke omgeving) enz. Het vak heemkunde moet omgedoopt worden tot W.O.: wereldoriëntatie. Maar je kunt het ook werkelijkheidsonderricht noemen. Zelf geef ik de voorkeur aan de term waarnemingsonderricht.

2. In W.O. worden geen fantasieverhalen verteld. De leerkracht vertelt alleen wat er kan waargenomen worden. Als aanvulling, maar los van het W.O.-verhaal kan er een fantasieverhaal verteld worden, bij wijze van illustratie. We moeten de kinderen leren waarnemen, niet leren fantaseren.

Opmerking 51: het verhaal over de boerderij, de mensen en de dieren was levendig en zeer aanschouwelijk verteld. Zo hoort een W.O.-verhaal te zijn. Het kabouterverhaal hoorde er beter niet bij.

12.40 De kinderen staan achter hun stoel.

L en de kinderen zeggen de spreuk voor het eten. Ze maken er gebaren bij zoals bij de ochtendspreuk.

Tijdens het eten mogen de kinderen niet praten. Na een tiental minuten gebeurt dit toch en laat L dit toe.

Opmerking 52: De spreuk voor het eten is een mooie spreuk, geschreven door Christian Morgenstern. Het is een poëtische en respectvolle weergave van het tot stand komen van het voedsel.

Opmerking 53: De gezamenlijke lunch in de klas is een ideaal sociaal moment. Kinderen kunnen gezellig met elkaar en/of met de leerkracht praten.

Vraag 51: Waarom moeten de kinderen zwijgen tijdens de lunch?

14.00 De kinderen komen in de klas. De muzikleerkracht geeft muziekles. Aansluitend daarop is er handwerkles onder leiding van enkele dames (leerkracht en ouders?)

Algemene opmerkingen

L is een bijzonder goede leerkracht die een klas op een rustige manier leidt en begeleidt.

L hanteert een duidelijk en vast stramien in de opbouw van de schooldag. Dit werkt rustgevend en geeft ook zekerheid aan de kinderen.

L geeft continu leiding aan de klas en voorziet weinig momenten waarop hij de kinderen individueel kan begeleiden en opvolgen. Alleen het nakijken van de vormtekeningen gaf een moment van individuele benadering, maar dit was zeer kort.

L gaf veel ruimte voor vrije tijd:

De dag begint met buiten spelen vóór aanvang van de lessen en ook in de klas mochten de kinderen eerst spelen.

Het speelkwartier groeide uit tot een speeluur (afgerond), voor enkele kinderen zelfs meer.

De middagpauze duurde anderhalf uur (lunch inbegrepen).

In totaal hadden de kinderen op een schooldag van 6 uur en 45 minuten (= 405 minuten) 215 minuten pauze. Dat is meer dan de helft van de schooldag. Lestijd = 190 minuten. Hierbij ga ik ervan uit dat de schooldag om 8.25 uur begint en om 15.10 uur eindigt. De schooldag bestond daarmee uit 53% ontspanning en 47% leren.

L heeft aandacht voor een goede zithouding. Nu en dan zet hij de stoel van een kind goed.

L is zeer streng wat stilte aangaat. Hij grijpt onmiddellijk in als kinderen beginnen te praten. Hij laat echter ook toe dat er na verloop van tijd zacht gepraat wordt, zeker naar het einde van een opdracht.

Adviezen

Adviezen worden nooit onmiddellijk in praktijk gebracht. Het is aan te raden om ze te lezen en te laten bezinken. Pas als de leerkracht er innerlijk volledig mee vertrouwd is en ontdekt heeft wat zijn eigen weg is, mag hij ze in de klas toepassen. Een advies hoeft dus niet exact opgevolgd te worden, maar kan de aanzet zijn tot de ontwikkeling van een persoonlijke visie.

Gebruik tegenover kinderen, hoe jong ook, een volwassen taal. Dit is erg belangrijk voor de taal- en persoonlijkheidsontwikkeling van de kinderen.

Spreek over jezelf niet op zijn 'Jommekes-indiaans' zoals: *'Meester zegt dat ... of juf gaat nu ...'*. Gebruik de ik-vorm als je het over jezelf hebt.

Gebruik geen verkleinwoorden, (dit is een algemene opmerking die niet geldt voor L omdat hij zich hieraan niet bezondigde) tenzij het echt nodig is en het niet anders kan: meisje blijft natuurlijk meisje. Een speelgoedautootje noem je natuurlijk ook een autootje en niet een auto. Maar kinderen – hoe klein ze ook zijn - hebben alleszins geen handjes en voetjes enz. Je zegt dus niet: 'Doe je handjes eens open', maar wel: 'Doe je handen eens open.'

Het positieve aan de hier gevolgde dagindeling is dat ze zeer duidelijk is. Toch twee adviezen hierover:

Hanteer de dagindeling zéér strikt. Volg begin- en einduur nauwkeurig op. Dit is belangrijk voor de vormkrachten (cfr. Steiner) en een gezonde ontwikkeling. Om het in Steiners woorden te zeggen: dit is gunstig voor het etherlichaam. Wil je van de gevestigde dagindeling afwijken, dan zeg je dit duidelijk tegen de kinderen. Begin altijd zéér stipt. Geen minuut (zelfs seconde) later.

Zorg voor een ademend ritme in het dagverloop. Ook dit is belangrijk voor wat Steiner het etherlichaam noemt. Een goede schooldag kent een continue afwisseling tussen aandacht en afleiding, tussen concentratie en ontspanning, tussen in- en uitademen.

Zorg voor een goed gestructureerde opmaat van de schooldag. Dit kan bijvoorbeeld zo:

1. Muzikale opmaat van 25 minuten (half lesuur).

De muzikale opmaat is zowel concentratieverhogend als ontspannend: nieuw lied = concentratie, bekend lied = ontspanning.

Een goede muzikale opmaat in een hoog tempo, zonder onderbrekingen voor uitleg, en met gevarieerde herhaling verhoogt de autoriteit van de leerkracht.

2. Herhalingsopmaat van 15 minuten met daarin:

Ritmisch spreken van getallenrijen, maal- en deeltafels, enz.

Ritmisch spreken van gedichten (de 4 belangrijkste versvoeten) en andere taal oefeningen.

Elementen uit W.O.-onderricht zoals namen van de dagen, maanden, kalender enz. Oefenen van de klok (uren en halve uren in de 1e klas).

Elementen uit Frans en Engels.

Ook hierin zit zowel concentratie als ontspanning in een goede afwisseling.

Het tempo ligt hoog zonder onderbrekingen voor uitleg. Uitleg geef je terwijl de kinderen de oefening doen.

3. Dictee of creatieve schrijfofdracht van 10 minuten.

Dictee (met analyse en synthese erin verwerkt) vanaf het begin van de eerste klas.

Creatieve schrijfofdracht van zodra de kinderen het gebonden schrift beheersen. Laat nooit een opstel of een tekst schrijven met kapitalen of onderkastletters. Het langdurig gebruik van kapitalen en vooral van onderkastletters verstoort het gebonden schrift en dus ook de ontwikkeling van een mooi handschrift.

Zorg dat er elke dag in de periodeles nieuwe leerstof aan bod komt. Vandaag was er alleen herhaling: de 9 gekende letters werden herhaald, het Romeinse cijfer XI werd herhaald, de tekening ervan werd afgewerkt en het getal 11, met Arabische cijfers geschreven, werd toegevoegd. Dit laatste was het enige dat als nieuwe leerstof beschouwd kan worden.

Maak veel meer gebruik van het bord. Het bord is het werkinstrument van de leerkracht. Er moeten dus zo weinig mogelijk zaken op het bord staan die er niet nodig zijn. De leerstof van de dag kan best op voorhand op het bord staan. In feite moet het bord zo zijn dat het voor de kinderen elke ochtend een beleving is, een openbaring, om het bord te zien. Het bord moet belangstelling wekken.

Letterbeelden zijn bedoeld als beeld waaruit een letter tevoorschijn komt. Het beeld zelf moet zo snel mogelijk verdwijnen, de letter moet blijven. De beelden hoeven dus niet gedurende langere tijd op het bord te blijven staan.

Vulpen, schetspotlood, kleurpotlood, waskrijt, wasblokje. Wanneer gebruik je welk schrijfgerief?

Wasblokjes gebruik je in de lagere school zeer uitzonderlijk en best pas in de hogere klassen om bijvoorbeeld kleurschakeringen in kleurvlakken aan te brengen. Bijvoorbeeld in de lessen fysica waar het over de kleurenleer gaat.

Waskrijt gebruik je enkel en alleen om te tekenen op grote tekenbladen van minimum A5-formaat. Het gaat om echte tekeningen, dus geen cijfers of letters. Tekeningen met waskrijt vullen het héle blad. Er blijft geen witruimte over. Deze tekeningen zijn een aanloop naar schilderwerken in olieverf of acryl of te vergelijken met de grote schilderijen in de musea.

Kleurpotloden gebruik je om kleine tekeningen te maken als illustratie op een rekenblad of een werkblad voor taal en W.O. Je gebruikt ze ook voor vormtekeningen en alle tekeningen waarbij vloeiende/doorlopende lijnen getekend worden.

Schetspotloden gebruik je zodra het vormtekenen overgaat in voorbereidend schrijven. Het gebonden schrift kan aanvankelijk met schetspotlood geschreven worden, maar de vulpen (of een fijne stift) neemt dit snel over.

De vulpen of fijne stift gebruik je om het gebonden schrift te schrijven. Zodra een kind voldoende zacht met een schetspotlood kan schrijven (waarbij er geen indruk op het papier achterblijft) mag het met een vulpen of fijne stift schrijven. Dit lukt meestal in de loop van de tweede helft van de eerste klas. De vulpen of de fijne stift wordt steeds individueel aan een kind gegeven. Er is dus geen moment waarop de vulpen of de stift klassikaal geïntroduceerd wordt.

Als je een didactisch hulpmiddel gebruikt, zorg er dan voor dat dit achteraf niet moet afgeleerd worden. De bolletjes op de cijfers zijn oké op het bord, maar als je ze laat overnemen door de kinderen, dan moeten ze dit later weer afleren. Zo heb je dubbel werk.

Zoek een werkwijze waarbij de kinderen niet moeten wachten als ze bij de leerkracht komen. Het beste is dat de leerkracht op zijn verzoek de kinderen bij zich laat komen. Soms is het wél zinvol dat de kinderen spontaan bij de leerkracht komen, maar dan moet de leerkracht snel te werk gaan, door bijvoorbeeld slechts een klein gedeelte van het werk te bekijken.

Laat de kinderen steeds zelf hun kleurencombinaties kiezen. Dit geeft een extra blik op hun karakter en gevoelsleven. Kinderen die steeds dezelfde kleurencombinaties kiezen of die werkelijk afschuwelijke combinaties maken, kun je helpen door hen naast een kunstzinnig kind te laten werken met bijvoorbeeld de opdracht om dezelfde kleuren te nemen.

Didactische hulpmiddelen zoals potloden, waskrijtjes, blokfluiten of choroifluiten zouden vanaf de eerste dag aanwezig moeten zijn in de klas. Zij mogen niet – zoals ik in sommige steinerscholen gezien heb – gebracht worden door Sinterklaas, want daardoor verlies je bijna een half schooljaar.

Breng eerst de klinkers aan. De klinkers zeker niet uitstellen tot de advent, waar de engelen dan zagezegd de klinkers samen met het Jezuskind meebrengen uit de hemel. Engelen hebben niets met klinkers te maken. Dit is een foutief advies van de begeleidingsdienst van de Federatie uitgaande van een verkeerd begrepen religieus gevoel. Pedagogie en religie zijn twee verschillende zaken. Maak van de steinerschool geen kerk en maak van antroposofie geen godsdienst en zeker geen geloof. Je kunt je als persoon wel toeleggen op de antroposofie, maar zolang je geen persoonlijke ervaringen hebt met de geestelijke wereld kun je maar best de nodige voorzichtigheid in acht nemen. Bedenk ook dat Steiner niet de enige was in zijn tijd die claimde dat hij in de bovenzinnelijke wereld kon schouwen en dat hij met de meeste van zijn helderziende/helderwetende tijdgenoten in conflict is gekomen, net omdat zij andere ervaringen hadden met de zogenaamde geestelijke wereld(en).

Breng na de klinkers de fricatieve medeklinkers aan. Daarmee kun je onmiddellijk syntheseoefeningen doen, naast de obligate (cfr. Steiner) analyseoefeningen.

De steinerpedagogie kan de beste pedagogie zijn. Waarom?

Omdat deze pedagogie de héle mens betreft in het pedagogisch concept. Denken, voelen en willen kunnen in deze pedagogie in een goed evenwicht aan bod komen. Tegenwoordig zie ik echter dat het denken veel te weinig aan bod komt, dat zelfs het voelen (behalve het religieuze gevoel) ondermaats aanwezig is en dat het willen – via bewegingsparcours en vrije tijd – té sterk benadrukt wordt. Toen ik een vrijeschool in Nederland – bekend om haar klas-in-bewegingaanpak – bezocht, stelde ik vast dat er véél meer beweging dan leren was. Een ouder vertelde me toen dat zijn zoon het voetballen tijdens de middagpauze véél belangrijker vond dan het leren. Dit kan niet de bedoeling zijn.

De dagindeling kan best zo zijn dat de leerkracht voldoende tijd heeft om kinderen individueel te begeleiden. Dit is de essentie van goed onderwijs: klassikaal werken afwisselen met individuele begeleiding.

TWEEDE KLASBEZOEK, 4 maanden later.

De klasschikking

De klasschikking voor de kinderen is frontaal, maar die wordt nu en dan doorbroken, afhankelijk van de activiteit (bv. stap-teloefening).

- Het is zeer goed om de tafelschikking te wijzigen naargelang de behoefte van de activiteit. Zo wordt het lesgeven een dynamische activiteit en wordt de ruimte van het lokaal ook ten volle gebruikt.

De muzikale opmaat

Het lied *L'inverno l'è passato* is goed gekend, mooi gezongen, behalve in de hoge tonen, waarbij de kinderen iets te veel op de stem drukken.

Afwisseling: allen-meisjes-jongens.

- Bij de afwisseling zo weinig mogelijk meisjes-jongens kiezen. Veel meer andere wisselvormen zoeken.

Dansjes voor het palmpasenfeest.

Het tempo was zeer goed.

- Het tempo kan nog beter door de instructies tussen de liederen/dansjes weg te laten en onmiddellijk te beginnen met het volgende lied/dansje. De instructies kunnen tijdens het zingen/dansen gegeven worden. Steeds korte instructies, en nooit meer dan één instructie per keer. Daardoor kun je een lied ook meer dan 2 of 3 keer herhalen zonder dat dit gaat vervelen.
- Bij de dansjes (en dat geldt ook voor alle ritmische oefeningen, tel- en stapoefeningen) moet de leerkracht zo snel mogelijk uit de kring gaan. Daardoor worden de kinderen zelfstandiger, zijn ze meer geconcentreerd en kan de leerkracht beter observeren en die kinderen helpen (bij de hand nemen en heel even meedoen) die het nodig hebben.

Herhaling

Er waren goede tel- en stapoefeningen.

De teloefeningen kunnen best afgewisseld worden met mondelinge oefeningen over rekenen.

- Bijvoorbeeld: Een getallenrij (van 0 tot ... of vertrekkend van een willekeurig getal) op het bord zetten en daarop oefenen, zoals nu met het stappen is gebeurd. Daarbij zorgen dat de kinderen niet meer tellen, maar zo snel mogelijk inschatten waar ze moeten terechtkomen. Bijvoorbeeld: wijs het getal 3 aan. Doe er 5 bij. Het kind moet zonder tellen direct bij 8 uitkomen, pas als dit lukt, kun je er zeker van zijn dat het kind rekt en niet alleen telt. Dit ook doen met aftrekken. Dit is tegelijk een oefening over rekenen én over schatten.
- Tellen is weliswaar de basis van het rekenen, maar de kinderen mogen niet te lang bij het tellen blijven hangen. Rekenen begint waar het tellen stopt.

Getallendictee

Dit was heel goed, de kinderen deden het ook opvallend goed.

- De getallen inpassen in een geïmproviseerd verhaal verhoogt de aandacht, de concentratie en het enthousiasme. Het verhaal mag ernstig, komisch of dwaas zijn; humor mag trouwens niet ontbreken.

Bord

Het bord is nu een echt werkinstrument, zoals het hoort.

Taal

Er is sinds mijn vorige bezoek enorm goed doorgewerkt. De kinderen zijn goed op weg met het lezen.

Oefeningen met twee medeklinkers vooraan (medeklinkerclusters): heel goed dat dit nu aan bod komt.

De klanken die met twee letters geschreven worden (OE, EU, UI) werden intensief geoefend en zijn al goed gekend.

- Let op: OE kan zowel kort als lang klinken. In BOER en BOEREN is de oe lang, in BOEK en BOEKEN is de oe kort.
Het verschil met andere korte en lange klanken is dat de schrijfwijze in open en gesloten lettergrepen dezelfde blijft. In die optiek passen OE, UI en EU bij elkaar.

Zelfstandig werk van de kinderen

Het is heel goed dat alle opgaven vooraf gegeven en uitgelegd worden (= introductie of instructie). Zo kunnen de kinderen op eigen tempo werken en heeft de leerkracht meer tijd om kinderen individueel te begeleiden.

Zodra de kinderen aan het werk gingen, werkte de leerkracht individueel met een kind. Zo hoort goed onderwijs te zijn: korte klassikale uitleg, lange werktijd waarin de leerkracht individuele kinderen kan helpen, tijd heeft om te observeren en om te controleren hoe het met de vorderingen van de kinderen staat.

De tafels staan nu weer frontaal opgesteld. Dit is niet zo bevorderlijk voor het samenwerken.

Acht kinderen gebruiken oorbeschermers (*koptelefoons?*) tijdens het werk.

- Eigenlijk is dit niet nodig want de leerkracht is voldoende streng wat stilte betreft.
- Kinderen schijnen zich beter te kunnen concentreren met zulke oorbeschermers.
- Ik heb enkele bezwaren tegen het gebruik van oorbeschermers:
  - Ze zijn niet mooi, vooral door de opvallende, groene fluokleur. Dit is zeer storend ten opzichte van de mooie inrichting van de klas en het kunstzinnige dat in alles aanwezig is. Alles wat een leerkracht in de klas brengt moet schoonheid uitstralen. Of zoals een Nederlandse kunstenaar zegt: ieder mens heeft recht op schoonheid. Hij wil dit zelfs laten opnemen in de Rechten van de Mens.
  - Ze beletten het samenwerken. Het zelfstandige werk moet er in de eerste plaats op gericht zijn om de kinderen aan te zetten tot samenwerken, samenleren. Kinderen leren meer van elkaar dan van de leerkracht.
  - Bij het zelfstandig werk hoeft het niet volledig stil te zijn. Een goede werksfeer heeft baat bij enig rumoer dat bij het werk past.
  - Het gebruik van oorbeschermers dwingt bijna om stil te zitten tijdens het werk. In feite biedt het werk juist de mogelijkheid om in beweging te komen.

De kinderen schrijven onderkastletters (leesletters).

- Dit is niet de meest geschikte manier om vanuit kapitalen tot gebonden schrift te komen, omdat de onderkastletters het gebonden schrift negatief beïnvloeden. Dit kan tot uiting komen in het verbinden van de letters zodra de kinderen het gebonden schrift gebruiken.
Het verschil tussen b en d en p en q is bij de leesletters minder groot dan bij de schrijffletters (gebonden schrift) en kan voor zwakke kinderen problemen geven.
- Probeer zo snel mogelijk vanuit het vormtekenen tot het gebonden schrift te komen zodat de onderkastletters alleen nog gebruikt worden voor het lezen. Het beste is dat de kinderen nooit de onderkastletters schrijven.

De kinderen tekenen eerst de titel en beginnen daarna aan de opgaven.

- Laat de kinderen eerst met de opgaven beginnen. Pas als die klaar zijn (of als de leerkracht vindt dat er voldoende gewerkt is) mogen ze de titel tekenen.
- Een lijn onder een titel kan verwarrend zijn, omdat een lijn afsluitend werkt. Beter is om de titel zó te maken dat hij vanzelf opvalt boven de tekst of de oefeningen. De titel kan dan zelfs doorlopen in de opgaven of kan er middenin staan of zelfs onderaan. Een grote vrijheid voor plaats, kleur, lettertype en lettergrootte van de titel maakt de bladspiegels veel interessanter.
- Het is zinvol om titels in kapitalen te laten tekenen. Vanaf de 3e klas kunnen die dan met fantasie verschillende vormen en kleuren aannemen, passend bij de inhoud van de opdracht.
- Laat zo weinig mogelijk lijnen tekenen tussen de opgaven. Een blanke spatie is veel mooier dan een slordige lijn.
- Geef duidelijk aan hoeveel opgaven de kinderen mogen overschrijven vóór ze de oplossingen noteren. Bijvoorbeeld: 4 of 5 opgaven overschrijven, dan oplossen. Voor zwakke rekenaars het aantal opgaven dat ze eerst mogen opschrijven beperken.